



University of
Sistan and Baluchestan

The rise and fall of Donatism

Vali Abdi ¹

1. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Religion and Comparative Mysticism, Faculty of Theology and Islamic Teaching, University of Ferdowsi Mashhad, Mashhad, Iran. E-mail: V_abdi@ferdowsi.um.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 1 May 2024

Received in revised form:
5 June 2024

Accepted: 17 June 2024

Published online: 24 June
2024

Keywords:

Numidia,

Karthage,

Donatus,

Honorius,

Constantine,

re-baptism,

Optatus, Agustin

ABSTRACT

Objective: There was a sharp difference between North African Christians and the rest of Ancient Roman territory in religious and socio-economic terms. African Christians regarded themselves more pure and faithful than other ones and economically were poorer than Romans. Christianity entered North Africa in the second century and the cities Numidia and Karthage became the most populated Christian districts. The Christians of Africa lived a coexistence life until the fourth century, when the Great Persecution took place. During the persecution some Christians to save their lives committed wrong doings and handed over Holy Scriptures to the Roman authorities and became known as Traditores, but some others resisted and died martyr death. Finally the persecution ended during Constantine era and the Romans tolerated Christians. Meanwhile, some African Christians who later on became known as Donatists declared those who handed over Holy book during the Persecution have in fact lost the reliability of their baptism and should be re-baptized. This position paved the way for the emergence of a sharp disagreement between Donatists and Catholics, and religious nonconformity gradually transformed to hostility and antagonism so that Africa became a battlefield between two Christian groups. We will try to explain the rise and fall of Donatism via historical-theological perspective

Cite this article: Abdi, v. (2024). The rise and fall of Donatism. *Studies in Comparative Religion and Mysticism*, 8 (1), 159-184
DOI: <http://doi.org/10.22111/jrm.2024.48255.1175>



© The Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

DOI: <http://doi.org/10.22111/jrm.2024.48255.1175>

Throughout first centuries there were in co-existence various Christian sects across ancient Roman Empire. For instance, Gnosticism-which probably was founded by Simon the Magus, denied the humanity of Jesus and considered Him as a divine being. And Arianism denied the eternality of Jesus and regarded Him as a created being (ήν ποτε ότε ουκ ήν). As a result, one can label the pre-Nicaean (325) era as a sectarian milieu in which numerous Christians continued to spread their theological doctrines. In addition, first centuries are characterized by Christian expansion across ancient world including North Africa. As long as we know, in the second century Christianity entered Africa, and the cities Numidia and Karthage became the most populated Christian districts. The Christians of Africa lived a coexistence life until the fourth century, when the Great Persecution began, and some Christians to save their life handed over Holy Scriptures to the Roman authorities and became known as Traditores, but some others resisted and died a martyr death. Finally the persecution ended during Constantine era and the Romans tolerated Christians. Meanwhile, some African Christians who later on became known as Donatists declared those who handed over Holy book during the Persecution had in fact lost the reliability of their baptism and should be re-baptized. This position paved the way for the emergence of a sharp disagreement between Donatists and Catholics, and religious nonconformity gradually transformed to hostility and antagonism so that Africa became a battlefield between two Christian groups. It should be noted here that the root of Donatists' disagreement with Catholics did not lie in Christological or even Trinitarian doctrines, and for this reason, Church fathers were not able to condemn them as easy as possible. Optatus, for example, regards Donatists as a religious denomination and highly recommends them to give up their radical behaviors and to preserve the unification of the Catholic Church. Agustin, on the contrary, condemns Donatists as a distorted sect and asks Roman rulers to take military and serious actions against them, and encourages other authorities to destroy Donatist Churches to get rid of their inhuman practices. On the other side of this dichotomy, were Donatists themselves who had been characterized by their "extremism" and regarded only themselves as a "chosen or saved" people while considered other co-religionists as unbelievers. Consequently, a merely theological disagreement between Catholics and Donatists in the North Africa transformed into an unprecedented radicalism, so that they began to kill each other and destroy their Churches. It is worth noticing that even before the Donatists, Christians of Africa preferred faith over reason. Beside theological situation, economic crises dominated North Africa, so preference of faith over reason, martyrdom and worship of martyrs, and poverty were the main characters of Africa. And Donatism which spread over by Donatus of Casae Nigrae in 312 arose out of such a complicated situation and continued to exist in the North Africa up until the emergence of Islam. However, hostile approaches of Church fathers, particularly St. Agustin and deadly decrees of Roman rulers resulted in their decline. But Donatists' "puritanical" attitudes played an important role in the decline of this movement, they in the first place excommunicated Catholics, but later on, anathematized each other and faced their fall.

- Abdi, V. (2021). The Confrontation of Mainstream Christianity and Montanism”, *Comparative Theology*, Vol. 12, Issue 2, No.26.
- Addis, William (1924), "Donatists", *Catholic Dictionary*, London: Virtue Company.
- Augustin of Hippo (1890), *The Writings Against the Manichaeans and Against the Donatists*, Ed. By Schaff, Philip, Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library.
- Bauer, Walter (1934), *Orthodoxy and Heresy in Earliest Christianity*, Tübingen.
- Benham, William (1891), "Donatists", *Dictionary of Religion*, London & Paris: Cassel Company.
- Cyprian (1922), *Select epistles of St. Cyprian*, Ed. By Sparrow Simpson, London Society for promoting Christian knowledge.
- Decret, François (2009), *Early Christianity in North Africa*, Cascade Books.
- Epiphanius of Salamis (1856), *Haereseologici*, Vol. 2, part 2, Language: Latin, Ancient Greek, Ed. By Oehler, Franz, Berlin.
- Frend, W.H (1952), *The Donatist Church: A Movement of Protest in Roman North Africa*, Oxford.
- Frend, W.H.C (1987), "Donatism", *Encyclopedia of Religion*, Ed. By Mircea Eliade, Macmillan publishing Company: New York.
- Gibbon, Edward (2001), *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Copyright © eBookMall, Inc.
- Harris, John Glynwr (1999), *Gnosticism: Beliefs and Practices*, Sussex Academic Press.
- Henry Blunt, John (1870), "Donatism", *Dictionary of Doctrinal and Historical Theology*, Rivingtons: Oxford and Cambridge.
- Lane, T. (2001). *A History of Christian Thought*. Translated by Robert Aserian, Tehran: Farzan Publication.
- Lloyd, Julius (1880), *The North African Church*, London.
- Mcgrath, A. (2013). *Christian Theology*. Translated by Behrooz Haddadi., Qum: Adyan wa Mazahib University.
- Mcgrath, A. (2013). *Christian Theology: an Introduction*. Translated by Isa Diaj, Tehran: Ketabe-Roshan.
- Miles, Richard (2016), “The Scholarship of the Donatist Controversy”, *The Donatist Schism: Controversy and Contexts*, Ed. By Richard Milles, Liverpool University Press.
- Moss, Candida (2016), "Martyr Veneration in Late Antique North Africa", *The Donatist Schism: Controversy and Contexts*, Ed. Richard Milles, Liverpool University Press.
- O'Grady, J. (1998). *Early Christian Heresies*. Translated by Abd al-Rahim Solaymani Ardastani, Qum: Taha Publication.
- Robinson, James (1984), *The Nag Hamadi Library in English*, Second Edition, Brill: Leiden.
- Scott, C.A (1911), "Donatists", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Ed. By James Hastings, Edinburgh, Clark.
- Shaw, Brent (2011), *Sacred Violence: African Christians and Sectarian Hatred in the Age of Augustine*, Cambridge University Press.
- Whitehouse, John (2016), “The Course of the Donatist Schism in Late Roman North Africa”, *The Donatist Schism: Controversy and Contexts*, Ed. Richard Milles, Liverpool University Press.
- Zachariou, Andreas P (2012), "Δονατιστές", *Great Orthodox Christian Encyclopedia [MOXE]*, Stratigikes Ekdoseis, Athens.

Ευσεβίου, Καισαρείας (1982), *Απαντα Τα Εργα: Εις Τον Βιον Κωνσταντιανου*, Θεσσαλονικη.

Κυρτατας, Δημητρης (2005), *Ο Χριστιανισμος και η Ρωμη*, Αθηνα.

Πετροννια, Βασιλειου (1973), *Εκκλησιαστικη Ιστορια*, Αθηναί.

Σωζομενου, Σαλαμανου Ερμειου (1995), *εκκλησιαστικης ιστοριας*, Edited by: Günther Christian Hansen, De Gruyter.

Σωκρατους, Σχολαστικου (1853), *Εκκλησιαστικη Ιστορια*, Ed. By Robertus Hussey, Typographeo academic

ظهور و افول دوناتیست‌ها

ولی عبدی^۱

۱. نویسنده مسئول، استادیار، گروه ادیان و عرفان تطبیقی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. رایانامه:

V_abdi@ferdowsi.um.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۲/۱۰</p> <p>تاریخ ویرایش: ۱۴۰۳/۳/۱۵</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۳/۲۸</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۴/۴</p>	<p>وضعیت مسیحیان شمال آفریقا از جهات دینی، اجتماعی و اقتصادی با سایر نواحی روم باستان تفاوت داشت. مسیحیان آفریقا از نظر دینی خودشان را خالص‌تر و مومن‌تر از دیگران می‌دانستند و از جهت اقتصادی نسبت به رومیان فقیرتر بودند. از سده دوم میلادی که مسیحیت وارد شمال آفریقا شد، شهرهای کارتاژ و نومدیا به‌طور عمده به شهرهای مهم مسیحی‌نشین تبدیل شدند. تا سده چهارم میلادی مسیحیان در آن نواحی در کنار هم تقریباً زندگی مسالمت‌آمیزی داشتند تا اینکه در آن سده شکنجه بزرگ شروع شد. در طول شکنجه برخی از مسیحیان دچار لغزش شدند و به منظور رهایی از خطر اعدام، متون مقدس را تحویل مقامات دادند اما برخی دیگر مقاومت کرده و در این راه شهید شدند. سرانجام در زمان کنستانتین شکنجه پایان یافت و مسیحیان در سرتاسر قلمرو روم از آزادی دینی برخوردار شدند. در این میان، گروهی از مسیحیان شمال آفریقا که بعداً به دوناتیست‌ها معروف شدند اعلام کردند کسانی که در طول شکنجه دچار لغزش شده‌اند، تعمیدشان باطل است و اکنون باید دوباره تعمید یابند. همین دیدگاه باعث بروز اختلاف عمیقی بین دوناتیست‌ها و کاتولیک‌ها شد و به تدریج اختلاف دینی به خصومت و خشونت‌های فراوانی دامن زد، طوری که آفریقا به عرصه کشمکش بین دوناتیست‌ها و کاتولیک‌ها تبدیل شد. ما در ادامه سعی خواهیم کرد با نگاه تاریخی-الهیاتی فرایند ظهور و افول این فرقه را در جهان مسیحیت بیان کنیم.</p>
<p>واژه‌های کلیدی:</p> <p>نومدیا، کارتاژ، دوناتوس، هونوریوس، کنستانتین، تعمید مجدد، اوپتاتوس، آگوستین</p>	

استناد: عبدی، ولی (۱۴۰۳). ظهور و افول دوناتیست‌ها. *مطالعات ادیان و عرفان تطبیقی*، ۸ (۱)، ۱۵۹-۱۸۴

DOI: <http://doi.org/10.22111/jrm.2024.48255.1175>



© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

طرح مسئله

در سده‌های نخست میلادی فرقه‌های گوناگون مسیحی در مناطق مختلف امپراطوری روم حضور داشتند. بیشتر این فرقه‌ها پس از تشکیل شورای نیقیه در سال ۳۲۵ میلادی و تثبیت قرائت یوحناپی-پولسی از آموزه‌های مهم الهیات مسیحی و تبدیل آن به معیار تشخیص «بدعت» از «راست‌کیشی» به حاشیه رانده شدند و سپس به تدریج از بین رفتند. برای مثال گنوسیان مسیحی که شاید شمعون مغ آن را بنیان‌گذاری کرد در کنار سایر عقایدشان، در بحث مسیح‌شناسی، عیسی مسیح را موجودی الهی می‌دانستند و معتقد بودند جسم وی واقعی نیست، صرفاً «شبح» است که این دیگه به شبح-انگاری معروف شد. (Robinson, 1984: 68-76; Harris, 1999:95-101; Bauer, 1934:12-14).

فرقه معروف دیگر در آن دوران، آریوسیه بود که به سبب تعالیشان مورد خشم و غضب بزرگان کلیسا قرار گرفتند و در شورای نیقیه (۳۲۵م) محکوم شدند (عبدی، ۱۴۰۰، ص. ۷۰). آنگونه که از آثار مورخان و بزرگان کلیسا مثل سقراط (۳۸۰-۴۳۹)، سوزمنوس (۴۰۰-۴۵۰)، اپیفانوس (۳۱۰-۴۰۳) و اسیپوس (۲۶۰-۳۳۹) برمی‌آید آریوس براین باور بود که اگر پسر مولود باشد، پس او زمانی وجود نداشته است و حتماً دارای آغاز است، در نتیجه جوهر وی از عدم است، به عبارتی دیگر زمانی بوده که او نبوده است^۲ و پسر به‌طور کلی حادث است. همچنین از آنجا که پسر دارای اختیار است پس در معرض گناه قرار دارد.

(Σωκρατους, 1853: Book 1, Chap. 5, p. 11; Σωζομενου, 1995: 1.15.1-4, pp. 32-33; Epiphanius of Salamis, 1856: 588; Ευσεβιου, 1982: 325) .

جریان سوم در آن بازه زمانی دوناتیست‌ها هستند، تعارض اینها با پدران کلیسا درباره مباحث الهیاتی مثل مسیح‌شناختی و تثلیث نبود. همچنان که اشاره خواهد شد، پدران کلیسا به راحتی نمی‌توانستند این فرقه را بدعت‌گذار معرفی کنند، زیرا به همه اصول الهیاتی مسیحیت باور داشتند. مشکل اصلی دوناتیسم افراط‌گری آنها بود؛ چرا که فقط خودشان را فرقه «ناجیه» می‌نامیدند و سایر مسیحیان را خارج از دایره تنگ نجات می‌دانستند. اگر شکنجه مسیحیان در روم را علت اصلی پیدایش این فرقه بدانیم، باید اعتراف کرد که نه یک علت بلکه علل گوناگونی باعث افول آن شد. سخت‌گیری‌های پدران کلیسا، رویکردهای خصمانه امپراطوران روم و مواضع آگوستین عوامل مهم

^۱.Docetism

^۲.ήν ποτε ότε ουκ ήν

زوال دوناتیسم هستند. باین حال، به نظر می‌رسد، علاوه بر عوامل بیرونی مذکور، افول این فرقه معلول علت درونی نیز بود که در آثار محققان نادیده گرفته شده است و آن نگاه خالص سازی و خود مومن پنداری دوناتیست‌هاست. بزرگان و پیروان این فرقه اینقدر دچار تنگ‌نظری و افراط‌گری شدند که نه تنها کاتولیک‌ها بلکه خودشان را هم تکفیر کردند و همچنان که نشان خواهیم داد این عامل مهمتری در زوال جریان دوناتیسم به حساب می‌آید.

پیشینه موضوع

در زبان فارسی نوشته مستقلی درباره دوناتیست‌ها وجود ندارد، بنابراین آشنایی با ویژگی‌های مسیحیت در آفریقا به‌طور عام و دوناتیسم به‌طور خاص می‌تواند از ضرورت‌های مهم تحقیق پیش‌رو باشد. باین حال، در برخی آثار که به زبان فارسی ترجمه شده‌اند، صفحاتی چند به این فرقه اختصاص یافته است که عمدتاً به تقابل آگوستین با دوناتیست‌ها اشاره می‌کنند. برای مثال، مک گراث یادآور می‌شود که دوناتیست‌ها کلیسا را جمعی از قدیسان می‌دانستند، اما آگوستین آن را مجموعه‌ای مرکب از «قدیسان و گناهکاران» می‌دانست و همچنین به نظر وی بسط و تطور آموزه کلیسایی آگوستین محصول تقابل‌اش با دوناتیست‌ها است. همچنین آگوستین در مخالفت‌اش با دوناتیست‌ها افراط‌کاری - های آنان را برملا کرد و گذشته بزرگان‌شان را زیر سوال برد و تبلیغاتی وسیع برضد آنها به راه انداخت (مک گراث، ۱۳۹۲: ج ۱، ص. ۶۸؛ مک گراث، ۱۳۸۵، ص. ۲۳، ۱۴۵؛ همچنین نک آ گریدی، ۱۳۷۷، ص. ۱۳۶-۱۴۰؛ لین، ۱۳۹۰، ص. ۸۳).

از سده‌های نخست میلادی دو رساله مهم درباره دوناتیست‌ها به دست رسیده است؛ رساله اوپتاتوس - اسقف یکی از مناطق شمال غرب آفریقا - در حدود سال ۳۸۴ میلادی و آگوستین، که در ادامه از این آثار استفاده خواهیم کرد. در سده‌های اخیر، آثار قابل توجهی راجع به این فرقه به نگارش درآمده است. ادوارد گیبون در کتاب خود براین باور است که تعصب و شور و شوق برای آزادی، دوناتیست‌ها را بر آن داشته بود تا از اطاعت غاصبان [کشیش‌های کاتولیک] خود سرپیچی کنند؛ زیرا مرجعیت و اقتدار معنوی آنان را انکار می‌کردند... با قطعیت براین باور بودند که سلسه جانشینی رسولان متوقف شده است، تمام اسقف‌های اروپا و آسیا به سبب سرایت گناه و تفرق، دچار فساد شده‌اند، تمام امتیازهای کلیسای کاتولیک به بخش برگزیده مومنان آفریقا محدود است. هر اسقفی از هر جایی که برای آنها انتخاب می‌شد، بلافاصله تعمید مجدد می‌دادند و آیین تشریف را دوباره به

جا می‌آوردند؛ چرا که تعمیم قبلی را قبول نداشتند. از نظر گیبون دوناتیست‌ها در واقع دهقانان روستاهای شمال آفریقا بودند که به شکل ناقص در زیر لوای حاکمیت قوانین روم قرار داشتند و به شکل ناقص‌تری به مسیحیت گرویده بودند، اما به طور کامل و کورکورانه مسحور آموزگاران خود بودند. او به طور کلی، آنها را «متعصب» می‌داند (Gibbon, 2001: Vol. 2: 767, 816) در سده نوزده میلادی ژولیوس لیود نیز چنین رویکردی را نسبت به دوناتیست‌ها اتخاذ کرد، به نظر وی آنان افرادی خشن، زودباور و تنگ‌نظر بودند و با استناد به آیاتی از عهدین خودشان را پاک‌ترین و خالص‌ترین افراد و سایر مسیحیان را اشخاصی ناپاک قلمداد می‌کردند (Lloyd, 1880: 219-220). سپس فرند در سده بیست میلادی کتابی را درباره دوناتیست‌ها منتشر کرد. او بعد از ارائه گزارشی مفصل درباره نهضت، تأکید می‌کند که از نظر الهیاتی نمی‌توان به تفاوت فاحشی بین دوناتیست‌ها و کاتولیک‌ها اشاره کرد. وی همچنین به مناطق جغرافیایی دوناتیست‌ها در آفریقای شمالی هم توجه نشان می‌دهد، به نظر فرند دوناتیست‌ها بیشتر در نواحی روستایی و دشت‌ها ساکن بودند، در حالی که کاتولیک‌ها در مناطق شهری و سواحل آفریقای شمالی اقامت داشتند. او نتیجه گرفت که طبقات فقیر از دوناتیست‌ها اما طبقات متوسط و مرفه از کاتولیک‌ها حمایت کردند. وی همچنین «دوره‌گردان»^۲ دوناتیست‌ها را تروریست تلقی می‌کند. او حتی معتقد است که آگوستین زبان طبقه کشاورزان و دهقانان را بلد نبود؛ چرا که وی رومی مآب بود؛ آگوستین صرفاً با تکیه بر حمایت دولت توانست بر آنها چیره شود. مساله مهمی که آنها را از کاتولیک‌ها جدا می‌کرد، بحث اراده و چشم انداز بود نه آموزه و فلسفه. او به طور کلی، اختلاف کاتولیک‌ها و دوناتیست‌ها در آفریقای شمالی را از نوع اختلاف طبقاتی و دوناتیسم را نوعی واکنش ملی‌گرایانه به هژمونی روم باستان می‌داند (Frend, 1952: 52, 172, 315). البته بر دیدگاه‌های وی نقدهایی وارد شد، از جمله اینکه گزارش آگوستینی درباره دوناتیست‌ها را دنبال می‌کند و همچنین تحویل اختلاف کاتولیک‌ها و دوناتیست‌ها به اختلاف طبقاتی نیازمند مدارک و شواهد بیشتری است. برخی از محققان که پس از فرند کتاب نوشتند نظر او را رد کردند و برخی دیگر آن را پذیرفتند (Miles, 2016: 38-39, 42). کتاب خشونت مقدس مهم‌ترین و مفصل‌ترین اثری است که در سال‌های اخیر درباره مسیحیت در شمال آفریقا به

^۲. circumcelliones

نگارش درآمده است، نویسنده کتاب معتقد است که راجع به خشونت در میان دوناتیست‌ها اغراق شده است و دوناتیست‌ها در بخش عمده‌ای از تاریخ طولانی خود، در حالت صلح به سر می‌بردند (Shaw, 2011: 52). مشاهده می‌شود که هنوز درباره دوناتیست‌ها اختلاف نظر فراوانی وجود دارد، اما همگی تقریباً در این نکته هم‌نظر هستند که پیروان فرقه، اشخاص متعصب و خشونت‌طلبی بودند. در ادامه نشان خواهیم داد که علاوه بر خشونت‌طلبی، دوناتیست‌ها دارای روحیه خالص‌سازی بودند و اتفاقاً همین امر دلیل اصلی افول آنها بود. در آثاری که راجع به دوناتیست‌ها نوشته شده نقش خالص‌سازی در افول آن مورد توجه قرار نگرفته است.

شمال آفریقا

برای فهم محیط توسعه و تطور فرقه دوناتیست‌ها لازم است به اختصار درباره وضعیت مسیحیت در آفریقا نکاتی بیان شود. به نظر می‌رسد مسیحیت در سده دوم میلادی به‌طور مستقیم از روم وارد شمال آفریقا شد، و تا اواسط سده سوم میلادی در آنجا به‌طور قابل توجهی گسترش یافت. از همان ابتدا تأکید بر شهادت به وجه بارز مسیحیت آفریقا تبدیل شد. در اوایل سده سوم میلادی، ترتولیانوس (۱۶۰-۲۴۰) در شمال آفریقا فعالیت داشت، او کلیسا را اجتماعی از قدیسان می‌دانست که زمینه را برای پایان قریب الوقوع جهان آماده می‌کند. وی بر این باور بود که گناهکاران نباید در کلیسا باقی بمانند و همه مسیحیان باید آماده شهادت باشند. در واقع، او در این زمینه پیشگام تفکرات دوناتیست‌ها بود (Whitehouse, 2016: 21). در آفریقا گروه‌های گوناگون مسیحی مثل پیروان والننتینوس، نسطوریان، آریوسی‌ها و ... وجود داشتند اما همه آنها بعد از اندک زمانی در آنجا از بین رفتند. با این حال، دوناتیست‌ها در آفریقا به مدت طولانی تا هنگام آمدن اسلام دوام آوردند. (Frend, 1952: 3; Benham, 1891: 341).

افزون بر این، همانطور که مبرهن است، در سده‌های نخست میلادی چند مکتب مهم تفسیری و عقیدتی در صدر مسیحیت وجود داشت. بزرگان مکتب اسکندریه حامی تفسیر رمزی و تمثیلی کتاب مقدس و پدران مکتب انطاکیه طرفدار تفسیر ظاهری بودند. مکتب سوم متعلق به شمال آفریقا بود که برخلاف دو مکتب قبلی به تفکر و تعمق معرفتی چندان اهمیتی نمی‌دادند و در عوض ایمان را بر معرفت ترجیح می‌دادند. عبارت «ایمان بی‌اور و مپرس» شعار اصلی مکتب آفریقا بود. ترتولیانوس یکی از بزرگان این مکتب محسوب می‌شود، او مسیحیان را به داشتن ایمانی قوی و پرشور و تعصب تشویق

می‌کرد و به دیگر سخن حامی ایمان کورکورانه بود. وی تأکید داشت که مسیحیت نیازی به تحقیق و تفحص ندارد و معتقد بود «ایمان می‌آورم چون غیرعقلانی است». پدر بعدی این مکتب سیپریانوس (د. ۲۵۸) حامی اتحاد و صلح کلیسا بود و باور داشت که تفرقه باعث نابودی کلیسا می‌شود و رساله‌ای هم تحت عنوان *در باب اتحاد کلیسا* نوشت (Petrounia, 1973: 56). در سده چهارم میلادی با از بین رفتن دین پاگان‌ها (ساتورن پرستی) و فرهنگ روم، به تدریج مسیحیت به دین غالب شمال آفریقا تبدیل شد، به طوری که در سده پنجم میلادی حدود پانصد اسقف نشین و کلیساهای فراوانی در آنجا وجود داشت. پیش‌تر، دین بومی آفریقا دارای عناصری از اعتقاد به ارواح، نیاکان پرستی و... بود و حتی تا سده دوم و سوم میلادی قربانی کردن انسان به منظور خشنود ساختن خدایان در آفریقا رواج داشت (Frend, 1952: 77, 79). گسترش دوناتیسم عمدتاً در مناطقی رخ داد (به‌ویژه نومدبا) که قبلاً ساتورن پرستی در قالب فرهنگ آفریقایی در آنجا رایج بود و بیشتر در بین طبقات پایین جامعه پرستش وی رواج داشت. بین سال‌های ۲۴۰ و ۲۷۵ میلادی این آیین از بین رفت. از سال ۳۳۷ میلادی به مدت حدود چهار سال سال دوناتیسم مذهب رسمی شمال آفریقا بود و به‌ویژه شخص دوناتوس در آن زمان در اوج فعالیت خویش قرار داشت. در آن زمان‌ها علاوه بر اینکه دوناتیست‌ها توانسته بودند اهالی روستاها و دهقانان را مجذوب خود کنند، برخی از خواص را نیز پیرو خود کرده بودند (Frend, 1952: 170, 83, 85). آنان شهادت را نشانه حضور مداوم روح القدس در کلیسا می‌دانستند و به شکل افراطی شهدای خود را تکریم می‌کردند، و به همین سبب کلیسای خود را کلیسای شهدا^۴ می‌نامیدند. کسانی را که وارد این نهضت می‌شدند، از نو تعمید می‌دادند. در سده‌های نخست میلادی نخستین بار تکریم شهدا در شمال آفریقا رخ داد و سخن معروف ترتولیانوس که «خون شهدا بذر کلیسا است» نشانه اهمیت این موضوع در سرتاسر تاریخ مسیحیت آن زمان به حساب می‌آید. اهمیت شهادت به حدی بود که در سده پنجم میلادی والدین دعا می‌کردند که فرزندان‌شان به شهادت برسند. حتی اینکه آگوستین در اواخر عمرش تغییر نظر داد و بر تکریم شهدا از جمله استیفان شهید تأکید کرد، نشان از اهمیت فرهنگ شهادت پروری در مسیحیت باستان است (Moss, 2016: 60, 69; Zachariou, 2012, Vol. 6: 312-314).

^۴ Εκκλησία μαρτύρων

وضعیت مسیحیان آفریقا به‌ویژه در مناطق روستایی از نظر اقتصادی و اجتماعی نیز وخیم بود. در سده چهارم میلادی شهرهای روم و دین پاگان‌ها که فرهنگ طبقات متوسط مردم بود، رو به زوال می‌رفت و مالیات‌ها افزایش یافت و نارضایتی دهقانان رو به فزونی گذاشت و طبقه کوچکی از زمینداران سربرآوردند که از پرداخت مالیات فرار می‌کردند و زندگی راحتی داشتند. در ستیز بین دوناتیست‌ها و کاتولیک‌ها، طبقه پایین جامعه از اولی و طبقه مرفه کم تعداد از دومی حمایت کردند. در این دوره، به تدریج شهرها از بین رفتند و با زوال شهرنشینی در واقع طبقه پایین جامعه نابود شد. آفریقایی‌ها با پرداخت مالیات هم از شهرهای روم و هم از ارتش آفریقا حمایت می‌کردند و این باعث اخذ مالیات‌های سنگین شده بود. در آثار به جای مانده از آن دوران، وضعیت فقرا، بدهکاران، یتیمان و بیوه‌زنان بسیار دردناک توصیف شده است؛ همه آنان هر روز به درگاه خداوند التماس می‌کردند که به زودی رنج‌هایشان پایان یابد یا حتی دشمنانی از راه برسند و همه را نابود کنند (Frend, 1952: 72, 75, 60, 66). به سبب نارضایتی‌های اقتصادی بود که دوناتیست‌ها شورش‌های زیادی به راه انداختند و به روایت آگوستین دست به کشتار وحشتناکی زدند و سرانجام مذهب کاتولیک به مدت طولانی از شمال آفریقا رخت برپست. در نتیجه، دوناتیسم در محیطی ظهور و گسترش یافت که نه از نظر دینی وضعیت مناسبی داشت و نه از جهت اقتصادی.

پیدایش و گسترش

دیوکتیانوس (۲۸۴-۳۱۱)؛ امپراتور روم که گسترش مسیحیت را خطری جدی برای بقای امپراطوری می‌دانست در بین سال‌های ۳۰۳ تا ۳۰۵ میلادی دستور قاطعی برای قلع و قمع مسیحیان صادر کرد. این آزار و اذیت به «شکنجه بزرگ» معروف شد و تا سال ۳۱۳ میلادی که کنستانتین (د. ۳۳۷) به مسیحیت گروید، ادامه یافت. همین شکنجه در واقع زمینه اصلی ظهور دوناتیست‌ها بود. براساس فرمان دیوکتیانوس مسیحیان ملزم بودند که متون مقدس خود را تحویل مقامات دهند، کلیسا باید اموال و دارایی‌های خود را ثبت کند و کلیساهای نومدیا (واقع در شمال آفریقا) تخریب شوند. سپس فرمان سخت‌گیرانه‌تری صادر شد مبنی بر اینکه همگان باید برای بت‌ها بخور بسوزانند یا اینکه وفاداری خود را نسبت به امپراطوران و خدایان آنها اعلام کنند؛ هر کس که از این دستور سرپیچی کند، کشته خواهد شد. در آن زمان فقط در آسیای صغیر حدود پانزده هزار و در مصر نزدیک صد و چهل هزار مسیحی کشته شدند این شکنجه‌ها در قلمرو روم باستان از جمله در شمال

آفریقا به شدت اعمال شد. بسیاری از اسقف‌ها و کشیشان علاوه بر متون مقدس، اشیای مقدس کلیسا را نیز یا تحویل مقامات دادند یا در آتش انداختند. اما در این میان، عده دیگری که بیشتر از طبقات پایین جامعه بودند، این حوادث را نشانه جنگ خیر علیه شر تلقی کردند و عمدتاً در کوه‌ها و جاهای دور دست پنهان شدند و به جنگ خود بر ضد روم ادامه دادند و بسیاری از آنها به‌ویژه در نومی‌ا که کانون شکنجه بود، به شهادت رسیدند (Frend, 1952: 6-8; Πετρουνια, 1973: 43). کسانی که از تحویل دادن کتاب مقدس به مقامات پاگان‌ها سرباز می‌زدند، تأکید داشتند اشخاصی که متون مقدس را تحویل داده‌اند خائن و گنهگار^۵ هستند، حتی اگر دارای مقام کلیسایی مثل اسقف باشند. سرانجام در سال ۳۰۵ میلادی شکنجه پایان یافت، اما این به معنای صلح در آفریقا نبود؛ چرا که بسیاری از مردم از جمله برخی مقامات کلیسا برای بت‌ها قربانی کرده و کتاب مقدس را تحویل مقامات داده بودند. در نتیجه احساس نفرت عمیقی نسبت به این افراد وجود داشت. در زمان شکنجه اتفاقات مشابهی در جاهای دیگر از جمله در مصر و روم نیز رخ داد. برای مثال گفته شده است پاپ مارسیلیانوس^۶ برای خدایان رومیان قربانی کرد. چنین اتهامی علیه پاپ میلیتادس^۷ نیز وارد شد، اما در هیچ کدام همچون آفریقا منجر به ایجاد گروه یا فرقه یا شکاف جدید نشد. هرچند در سال‌های بعد، پیشنهادهای صلح برای دوناتیست‌ها هم مطرح شد اما آنان قبول نکردند. به نظر فرند ریشه این مساله در میان دهقانان و طبقات پایین اهالی نومی‌ا قرار دارد که به مدت سه قرن مرکز دوناتیسم بود؛ چرا که اینها آشتی‌ناپذیر بودند (Frend, 1952: 10, 22, 23).

اختلاف بین کاتولیک‌ها و دوناتیست‌ها به تدریج به اوج خود رسید و در سال ۳۰۴ میلادی شخصی به نام کائیسلیان^۸ به عنوان اسقف کارتاژ (شمال آفریقا) انتخاب شد. اما بسیاری از اهالی کارتاژ و حتی نومی‌ا از پذیرفتن وی سرباز زدند و یک سال بعد شورایی تشکیل دادند و اعلام کردند: از آنجا که برخی از اسقف‌ها به ویژه فلیکس که در مراسم دست‌گذاری وی حضور داشته‌اند، در زمان شکنجه با مقامات همکاری کرده‌اند و همچنین خود وی در آن زمان جلوی رساندن غذا به مسیحیان زندانی

⁵ traditores

⁶ Marcellinus

⁷ Militiades

⁸ Caecilian

را گرفته است، پس انتصاب او به مقام اسقفی باطل است. به جای او شخص دیگری به نام مجونیمس^۱ را برگزیدند. هرچند امپراطور کنستانتین در این واقعه از کائیسلیان حمایت کرد و چند سال بعد هم بی‌گناهی وی و هم فلیکس ثابت شد، اما دوناتیست‌ها در تصمیم خود تجدید نظر نکردند. بعد از فوت کائیسلیان در اوایل سال ۳۱۲ میلادی دوناتوس کبیر^۲ به جای او نشست و نام دوناتیست‌ها برگرفته از او است. او تا سال ۳۴۷ (در این سال از آفریقا اخراج شد) رهبری جنبش را بر عهده داشت و در سال ۳۵۵ در گل ۳ یا غلاطیه دیده از جهان فرو بست. گفته شده است او شخصی پارانرژی، معلم و نبی و در مبارزه با دشمنان‌اش بسیار پرتوان بود. آنها معتقد بودند که خارج از کلیسا هیچ رستگاری وجود ندارد و خودشان را خالص‌ترین می‌دانستند (Henry Blunt, 1870: 215). این فرقه پیش از آنکه به این نام معروف شود، «تعمیدیان دوباره»^۴ نام داشتند، همچنین خودشان را «کلیسای کاتولیک» یا «کلیسای حقیقی»، «کلیسای شهیدان» می‌نامیدند و مخالفان خود را «تحویل دهندگان»^۵ خطاب می‌کردند؛ یعنی کسانی که از بیم آزار و اذیت در طول شکنجه بزرگ در زمان امپراطوری دیوکلتیانوس کتاب مقدس را «تحویل» مقامات دادند (Whitehouse, 2016: 14). بعد از تبعید دوناتوس اندکی از قدرت و نفوذ پیروان وی کاسته شد. همچنین در سال ۳۱۳ میلادی پاپ میلیتادس دوناتوس را به سبب اینکه روحانیان را تعمید دوباره می‌داد، گنهکار شناخت. اما در زمان امپراطور بعدی؛ یعنی جولیان (۳۳۳-۳۶۳) که وی سیاست مدارا در پیش گرفت، رهبران فرقه دوباره به قدرت برگشتند (Frend, 1952:12, 15, 20, 21; Frend, 1987, Vol. 4: 420-421; Zachariou, 2012, Vol. 6: 314). آنگونه که اپتاتوس اسقف کاتولیک‌های آفریقا گزارش می‌دهد ظاهراً در همین زمان است که آنان دست به قتل عام کاتولیک‌ها زدند. طبق روایت وی دوناتیست‌ها پیروان خود را تهییج کردند تا در کلیساها به کشتار شماسان بپردازند، آنان حتی زنان باردار را کشتند. «مردان را مثله کردید، زنان متأهل را از حجله‌ها بیرون کشیدید، کودکان را سلاخی کردید و جنین‌ها را از شکم مادرانشان بیرون آوردید» حتی اسقف‌های آنها از جمله فلیکس دستور دادند که عشای

¹ Majonims

² Donatus of Casae Nigrae

³ Gaul

⁴ rebaptisers

⁵ . traditores

ربانی را جلوی سگ‌ها بریزند و همین باعث خشونت شدیدی بین کاتولیک‌ها و دوناتیست‌ها شد. وی در ادامه می‌گوید یکی از اسقف‌های دوناتیست‌ها به دختری تجاوز کرد و سپس همان شخص، دوناتوس هفتاد ساله را از راه به در کرد (Optatus, 1997: 46-47). ظاهراً بعد از عزل کائیسلیان وضعیت در شمال آفریقا بحرانی‌تر شد؛ چرا که پیروان دوناتوس همه کسانی که از کاتولیک به این فرقه می‌گرویدند، تعمید دوباره دادند، مراسم شکرگزاری کاتولیک‌ها را نامعتبر دانستند، عناصر مقدس را پایمال کردند، محراب‌های کاتولیک‌ها را تخریب و سوزاندند، جام‌های مقدس را شکستند، دیوارها و کف کلیسا را شستند تا هرگونه آلودگی کاتولیک‌ها از بین برود، و هیچ ارزشی برای شعایر کاتولیک‌ها قائل نبودند (Benham, 1891: 341).

اقدامات آنها به اینجا ختم نشد، بلکه سوال این بود که آیا کشیش‌هایی که در زمان شکنجه دچار لغزش شده‌اند، اکنون همچنان از اعتبار کشیشی برخوردارند یا خیر؟ دو ناتیست‌ها با استناد به سخنی از سیپریانوس که می‌گوید مرتکبان گناه کبیره؛ یعنی کسانی که برای بت‌ها قربانی کرده‌اند نمی‌توانند خادمان خداوند باشند و نباید برای خداوند مراسم عبادی برگزار کنند (Cyprian, 1922: 43, 53) معتقد بودند کشیش‌هایی که در زمان شکنجه دچار لغزش شده‌اند اکنون نمی‌توانند مردم را تعمید دهند؛ چرا که تعمید خودشان نیز باطل شده است. در ماجرای جانشینی کائیسلیان به همین سبب بود که مخالفان و موافقان همدیگر را تکفیر و برای حل و فصل ماجرا به امپراطور کنستانتین رجوع کردند. امپراطور دوناتوس را محکوم کرد؛ چرا که وی هم کشیش‌ها و هم مردم عادی را که از کاتولیک به این فرقه وارد می‌شدند، دوباره تعمید می‌داد. بر همین اساس برخی بر این باورند که دوناتیسم بدعت نبود، در واقع مقاومتی در برابر فرایند عرفی شدن کلیسا بود. دوناتیست‌ها معتقد بودند که اعتبار شعایر به فضایل اخلاقی کشیش بستگی دارد، گناهکاران نباید عضو کلیسا شوند و کلیسا نباید با آنها مماشات کند.

(Addis, 1924: 286; Κυρτατας, 2005: 154; Scott, 1911: Vol. 4, 844-845).

جدال بین کاتولیک‌ها و دوناتیست‌ها

اوپتاتوس اهل میلویس^۱ (د. ۴۰۰) اسقف نومدیا (شمال آفریقا) در فاصله سال‌های ۳۶۳ تا ۳۷۶ میلادی هفت کتاب بر ضد دوناتیست‌ها نوشت. تقریباً در همان زمان اسقف دیگر آفریقا؛ یعنی آگوستین (۳۵۴-۴۳۰) نیز هفت کتاب بر ضد دوناتیست‌ها به نگارش درآورد. این دو اسقف نمایندگان اصلی کاتولیک‌ها در آن بازه زمانی در آفریقا بودند، وجه اشتراک هر دو در این است که هم اوپتاتوس و هم آگوستین نوآیین بودند و این مساله در نگاه دوناتیست‌ها از جایگاه آنها می‌کاست. هر دو کتاب خویش را در خطاب به پارمنیانوس^۲ -جانشین دوناتوس- نوشتند. از لابلای آثار این دو اسقف اطلاعات ارزشمندی درباره دوناتیست‌ها به دست می‌آید، به‌ویژه آگوستین در کتاب خویش برخی نامه‌های رهبران فرقه را عیناً ذکر کرده است؛ این رساله‌ها حاوی نکات و باورهای مهم دوناتیست‌ها هستند. آگوستین به مدت ده سال تمام انرژی و زمان خود را صرف مخالفت با دوناتیست‌ها کرد و دو هدف عمده در سر داشت، اینکه خواص دوناتیست‌ها را از طریق استدلال و برهان شکست دهد و دیگر اینکه عوام آنها را ترغیب کند که به آغوش کلیسا باز گردند و اتحاد خود را دوباره به دست آورند، اگر آنها سرباز زند، در این صورت نیروی نظامی وارد عمل خواهد شد (Frend, 1952: 228). همچنین وی طبق گفته خودش کتاب خود را در سال ۴۰۰ میلادی و در رد ادعای دوناتیست‌ها مبنی بر اینکه خودشان را به سیپریانوس منتسب و خود را از بدنه کلیسا جدا می‌کنند، نوشت (Agustin, 1890: 490). تفاوت در اینجاست که اوپتاتوس قضیه دوناتیست‌ها را به نوعی از منظر پدیدارشناختی بررسی و به همین سبب از بدعت‌گذار نامیدن آنها خودداری می‌کند، درحالی که آگوستین از همان ابتدا آنها را بدعت‌گذار و گمراه می‌داند. با وجود تفاوت در نگاه، هر دو پدر کلیسا پیروان این فرقه را مستحق مجازات می‌دانند. برای مثال، به نظر اوپتاتوس اگر کاتولیک‌ها در مواجهه با دوناتیست‌ها دست به خشونت زده‌اند اولاً این واکنشی به اعمال مجرمانه خود آنها بود و ثانیاً کاتولیک‌ها به سبب غیرت به خداوند دست به خشونت زدند. او مثال‌هایی از عهدعتیق می‌آورد (مثل اول پادشاهان، ۱۸: ۴۰) تا نشان دهد با اینکه در ده فرمان گفته شده است قتل مکن، اما انبیای

^۱ Optatus of Milevis

^۲ Parmenianus

بنی اسرائیل به سبب غیرتشان به خداوند دست به کشتار زدند. او با خوانشی احتمالاً از اول قرن تیان، ۱: ۱۰ «ای برادران، به نام خداوند ما عیسی مسیح از شما تمنا دارم که با هم توافق داشته باشید و در میان شما تفرقه نباشد، بلکه در اندیشه و رأی با هم متحد باشید» معتقد است، کسی که تفرقه ایجاد می‌کند نیز مستحق مجازات است (Optatus, 1997: 70-74).

اپتاتوس در آغاز کتاب پنجم به صراحت می‌گوید دوناتیست‌ها تحویل دهندگان واقعی و بانیان تفرق هستند، کلیسای واقعی متعلق به کاتولیک‌هاست، اگر خشونت از جانب کاتولیک‌ها سر زده، کمترین مسولیت متوجه آنها خواهد بود؛ زیرا دوناتیست‌ها شروع کننده خشونت و جنایت بوده‌اند و در نهایت اینکه آنها با تأکیدشان بر تعمید مجدد آن را نامقدس ساخته‌اند. همچنین وی دیدگاه خود مقدس پنداری دوناتیست‌ها را زیر سوال می‌برد؛ چرا که به نظر او چنین نگرشی با متون مقدس تناقض دارد؛ زیرا شخصی مثل یوحنا هرگز ادعای بی‌گناهی ندارد (اول یوحنا، ۱: ۸). اپتاتوس در رساله خود از اینکه دوناتیست‌ها را بدعت‌گذار خطاب کند، سر باز می‌زند. در عوض، با استناد به اشعیا (۶۶: ۵) آنها را برادر می‌نامد و در نهایت شخص دوناتوس و پیروان او را «فرقه‌گرا»^۲ خطاب می‌کند «که به سبب بی‌ایمانی‌شان از آغوش کلیسا رانده شده‌اند» و تأکید دارد که با آنها نباید مثل بدعت‌گذاران رفتار کرد. به نظر وی این دوناتیست‌ها هستند که خودشان را از بدنه کاتولیک‌ها جدا کرده‌اند، و گر نه کاتولیک‌ها مخالفتی با آنها ندارند (Optatus, 1997: 3, 8, 11, 48, 96). او با استناد به آیاتی از عهد جدید (مانند متی، ۵: ۹؛ افسسیان، ۲: ۱۴) به پارمنیانوس اعلام می‌کند که کاتولیک‌ها و دوناتیست‌ها همچنان برادر هستند و باید در صلح و آرامش زندگی کنند و پیوند برادری بین آنها به این سادگی قابل گسست نیست. از نظر او همگان باید پیش‌داوریهای خود را کنار بگذارند؛ «چرا که فقط خدا می‌داند چه کسی گناهکار است» (Optatus, 1997: 86) در نگاه او این دوناتیست‌ها هستند که برخلاف توصیه کتاب مقدس (مثل مزامیر، ۳۳: ۱۵) بین خودشان و کاتولیک‌ها دیوار حایلی کشیده‌اند و مدام در شیپور جنگ می‌دمند. به نظر او همه مسیحیان یک خدا را می‌پرستند و مراسم‌های واحدی را به جا می‌آورند و یک کتاب مقدس را قرائت می‌کنند، اما دوناتیست‌ها خودشان را بالاتر و برتر از دیگران می‌دانند (Optatus, 1997: 78). او با استناد به یوحنا، ۱۳: ۱۰ تعمید دوباره

^۲ Schismatic

دوناتیست‌ها را مخالف نص صریح انجیل می‌داند؛ چرا که عیسی به صراحت گفته است، کسی که شستشو یافته نیازی به شستشوی مجدد ندارد. وی با استناد به آیاتی از قبیل اول قرن‌تینان، ۵: ۱۱ دوناتیست‌ها را همدیف نحلله‌هایی مثل مرقیونی‌ها، پیروان پرکس‌اس گنوسی و آریوسی‌ها قرار می‌دهد و معتقد است طبق سخن پولس از اینگونه افراد باید دوری کرد و حتی با آنها نباید همسفره شد. تعالیم دوناتیست‌ها را همچون سرطانی می‌داند که گوش‌ها و دیدگان افراد را آلوده می‌کند. او تعمیم مجدد دوناتیست‌ها را نامعتبر می‌شمارد و در این زمینه دو دلیل اصلی ذکر می‌کند؛ نخست اینکه که مسیحیان از جمله پارمنیانوس بر این باور بودند که طوفان نوح نمادی از تعمیم است و چون طوفان یک بار رخ داده است، پس تعمیم نیز باید یک بار انجام شود. همچنین به نظر وی ختنه هم یک بار انجام می‌شود پس لزومی ندارد، تعمیم دوبار انجام شود. دیگر اینکه به نظر وی نجات تعمیم‌یابنده در اختیار خداوند است و تعمیم‌دهنده در این زمینه نقش چندانی ندارد. ایمان مومن و فیض الهی باعث رستگاری وی می‌شود. بنابراین، بین کاتولیک‌ها و دوناتیست‌ها «پیوند کلیسایی وجود دارد؛ یعنی قرائت‌های مشترک، ایمان واحد و شعائر واحد» در نتیجه اصرار آنها بر تعمیم مجدد بی‌اساس است. در نگاه دوناتیست‌ها نه تنها خود کاتولیک‌ها بلکه کسانی که با آنها در ارتباط بودند نیز ناپاک محسوب می‌شدند و تعمیم قبلی‌شان باطل است و اکنون باید مجدداً تعمیم‌یابند. در این زمینه تا جایی پیش رفتند که از باکرگان هم می‌خواستند که توبه کنند، باکرگانی که به تعبیر اپتاتوس به سبب آموزش گناهان خود و دیگران، همواره خودشان را وقف خداوند کرده بودند. گویا دوناتیست‌ها هر جایی و دیواری و شیئی که کاتولیک‌ها لمس کرده بودند را آلوده می‌دانستند و توصیه می‌کردند آنها باید شستشو شوند و اپتاتوس می‌گوید در این صورت تقریباً کل زمین را باید بشویید. همچنین آنها به کاتولیک‌ها اجازه نمی‌دادند که متوفاهای خود را در قبرستان‌های دوناتیست‌ها دفن کنند (Optatus, 1997: 119, 122, 124, 110, 98, 103, 105). او تعمیم دوباره در نزد دوناتیست‌ها را نوعی بی‌احترامی به شعائر مقدس مسیحیت می‌داند، به همین سبب با تفسیر تمثیلی آیاتی از عهدعتیق قصد دارد اصالت دوناتیست‌ها را رد کند. وی معتقد است پیشگویی‌های رساله اشعیا درباره ویرانی اورشلیم و حوض مقدس آب (اشعیا، ۲۲: ۵-۸) اشاره به آفریقا دارد؛ چرا که دوناتیست‌ها با انجام دادن تعمیم دوباره، به حوض مقدس تعمیم بی‌احترامی کردند. او آیات متعددی از عهدعتیق را به همین شکل تفسیر می‌کند تا دوناتوس و فرقه او را رد کند؛ برای مثال دوناتوس را همان رئیس

صور می‌داند که دچار غرور شد و خود را خدا نامید (حزقیال، ۲۸: ۲) و صور را اشاره‌ای نمادین به شهر کارتاژ می‌داند. همچنین دوناتوس را متهم می‌سازد که پیروان او نه به نام مسیحیان بلکه با عنوان دوناتیست‌ها شناخته می‌شوند. از آنجا که دوناتوس گروه خود را بالاتر از مسیحیان می‌داند، پس او دچار غرور شده و خودش را هم‌شأن خداوند می‌داند. اینان برخلاف مرقس، ۱۰: ۳۲ نه به نام مسیح که به نام دوناتوس اقرار می‌کنند (Optatus, 1997: 59, 61, 64, 65). اما معتقد است کسانی که در زمان شکنجه بزرگ دچار لغزش شدند و کتاب مقدس را تحویل مقامات دادند، اکنون نباید از کلیسا طرد شوند؛ زیرا پولس می‌گوید احکام خداوند نه با جوهر بر روی کاغذ و الواح سنگی که با روح خدای زنده بر قلوب مومنان نوشته می‌شود (دوم قرنتیان، ۳: ۳). وی به این نتیجه می‌رسد که اگر کسی کتاب مقدس را هم تحویل داده باشد، اما چون در باطن خود به تثلیث ایمان دارد، پس در جمله مومنان به حساب می‌آید؛ زیرا «آنها روح و قلب خود را تحویل نداده‌اند» (Optatus, 1997: 132, 135, 136).

از طرفی دیگر، آگوستین که هدف خود را «مبارزه در راه افتخار و اتحاد کلیسا» می‌داند با استناد به سخنان گوناگون سیپریانوس و در خطاب به پارمنیانوس ابتدا به آیین تعمید می‌پردازد و معتقد است هم تعمید دهنده و هم تعمید یابنده اگر بعداً از بدنه واحد کلیسا خارج شوند، موهبت تعمید را از دست نمی‌دهند. بنابراین، تعمید دوباره که دوناتیست‌ها بر آن تأکید دارند، خالی از فایده است و نباید انجام شود. با این حال، معتقد است که نباید از دست فرقه‌گرا تعمید یافت؛ «چرا که تعمید در اختیار کلیسای کاتولیک است و فقط هم از طریق آن می‌توان تعمید واقعی را دریافت کرد» به نظر آگوستین مشکل دوناتیست‌ها فقط این نیست که تعمید کاتولیک‌ها را درست نمی‌دانند، بلکه آنها در بین خودشان هم در این زمینه اختلاف دارند؛ یعنی گروهی از آنها تعمید گروه دیگر را باطل می‌شمارند. آگوستین به طور کلی معتقد است که تعمید در بیرون از کلیسای کاتولیک هیچ اعتباری ندارد (Optatus, 1997: 90; Agustin, 1890: 496, 499, 500, 543). افزون‌براین، آگوستین در اینجا قصد دارد تمسک دوناتیست‌ها به سیپریانوس درباره تعمید مجدد را به چالش بکشد. به همین منظور فرازی را از سیپریانوس نقل می‌کند که «ما نباید بر عقاید خودمان اصرار بورزیم، اگر از میان برادران، کسی پیشنهاد بهتری داشت، آن را قبول کنیم و دست از مناقشه برداریم». آگوستین با اشاره به همین سخن سیپریانوس و با استناد به مناقشه پولس و پطرس درباره ختنه (غلاطیان، ۲:

۱۱-۱۵) نتیجه می‌گیرد که وی همانند پطرس به دنبال تصحیح برداشت خودش بود و قصد ایجاد تفرق در کلیسا را نداشت. در نهایت نتیجه می‌گیرد که سیپریانوس اتحاد کلیسا را بیشتر مدنظر داشت تا تعمید مجدد. همچنین اگر قرار باشد که بر اساس گفته سیپریانوس عمل شود و بدعت‌گاران تعمید دوباره یابند، در این صورت باید دوناتیست‌ها را تعمید داد؛ زیرا خودشان را از بدنه کلیسای کاتولیک که در سرتاسر جهان پراکنده است، جدا کرده‌اند. (Agustin, 1890: 515-516, 520, 528). به نظر آگوستین از آنجا که دوناتیست‌ها از تعمید سوء استفاده کرده‌اند، پس نمی‌توانند انتظار نجات داشته باشند. او همانند اوپتاتوس تعمید را به کشتی نوح تشبیه می‌کند و دوناتیست‌ها را خارج از این کشتی نجات می‌داند. همچنین به نظر وی تعمیدهای متفاوت باعث نجات شخص نمی‌شود، بلکه اعمال و قلوب آنها سبب می‌شود که کاتولیک‌های خوب رستگار و کاتولیک‌های بد نابود گردند (Agustin, 1890: 588) او با نقل شواهد و قراین و آیاتی از کتاب مقدس و سخنان سیپریانوس به این نتیجه می‌رسد که تعمیدی که به اسم مسیح انجام شده در طول زمان به سبب بدکرداری انسانها باطل نمی‌شود، نه تعمید دهنده و نه تعمید گیرنده از این موهبت محروم نمی‌شوند. هم اشخاص خوب و هم اشخاص بد هر دو می‌توانند تعمید را دریافت کنند، اما افراد مادامی که بدکردار، دزد، راهزن و شرور هستند به کلیسای مقدس خداوند تعلق ندارند، هرچند تعمید را هم دریافت کرده باشند. به این نتیجه می‌رسد که برخلاف ادعای دوناتیست‌ها سیپریانوس واقعاً طرفدار صلح و اتحاد بود؛ چرا که بارها اشاره می‌کند مبدا کسی را به سبب داشتن باورهای متفاوت از بدنه کلیسا و از خودتان دور کنید، اما دوناتیست‌ها کاملاً برعکس عمل می‌کنند. در نهایت، او دوناتیست‌ها را بدعت-گذار و تعمیدشان را نیز باطل می‌داند (Agustin, 1890: 588, 593, 622ff).

پدران کلیسا فقط تعمید مجدد در نگاه دوناتیست‌ها را به چالش نکشیدند بلکه رفتارها و اعمال آنها را نیز زیر سوال بردند. در نگاه اوپتاتوس تفاوت اصلی دوناتیست‌ها با سایر نحله‌ها مثل گنوسیان در این است که اهل تساهل و رواداری نیستند. سپس سعی می‌کند سوابق رهبران دوناتیست‌ها را زیر سوال ببرد و به همین علت فهرستی از کشیش‌ها و اسقف‌های دوناتیست را ذکر می‌کند که گویا در زمان شکنجه، مجبور شدند کتاب مقدس را تحویل مقامات دهند. همچنین از زنی به نام لوسیلا^۴

^۴ lucilla

نام می‌برد که استخوان شهدا را می‌بوسید و حتی در ظرفی استخوان‌های افراد مرده را نگه داشته بود. وی تأکید می‌کند که آن زن در پیدایش فرقه نقش بسیار پررنگی داشت. در نگاه او بیشتر رهبران دوناتیست‌ها نه تنها در زمره تحویل دهندگان بلکه آدمکش بودند اما همین افراد با دسیسه لوسیلا با انتصاب کائیسلیان مخالفت کردند و باعث ایجاد تفرق در بدنه کلیسا شدند. هرچند اوپتاتوس دوناتیست‌ها را فرقه می‌داند نه بدعت‌گذار اما با استناد به سفر اعداد و ماجرای مخالفت قورح و ابیرام با موسی و هارون (اعداد، ۱۶)، فرقه‌گرایی را بدترین گناه می‌داند که سخت‌ترین مجازات در انتظار چنین افرادی است (Optatus, 1997: 10, 14-16, 19-21) در نگاه اوپتاتوس حفظ اتحاد کلیسا از مهمترین واجبات است؛ چرا که کلیسا را موجودی انداموراه فرض می‌کند که دارای اعضای خود است که عبارتند از اسقف‌ها، کشیش‌ها، شماسان و بقیه مردم. سپس اشاره می‌کند که کنستانتین این وحدت را با سرافرازی برقرار کرد و همین یکپارچگی عامل صلح و آرامش در میان مسیحیان شد. اما کسانی مثل دوناتیست‌ها که فریفته شیطان شدند، به برهم زدن این اتحاد اقدام کردند، و «دوناتیست‌ها کسانی هستند که کلیسای خود را باغ محصور، چشمه مهر و موم شده و تنها عروس می‌دانند» اپتاتوس بارها کلیسا را همانند بدن واحدی می‌داند که اعضای آن باید در کنار یکدیگر باقی بمانند، اما دوناتیست‌ها خودشان را از آن بدنه جدا کرده‌اند و بدین ترتیب مرتکب گناه بزرگی شده‌اند. در ضمن دوناتیست‌ها فقط تعمیم را تکرار نمی‌کردند بلکه تقریباً همه شعایر مسیحی را از نو اجرا می‌کردند؛ چرا که هر مراسمی که به دست کاتولیک‌ها انجام شده بود را نامعتبر می‌دانستند (Optatus, 1997: 127, 42-43; Agustin, 1890: 622ff)

محکومیت و افول دوناتیست‌ها

بین سال‌های ۳۹۹ تا ۴۱۰ میلادی دوره افول دوناتیسم در شمال آفریقا است. از آنجا که در آن زمان اقوام گوناگون به‌ویژه ژرمن‌ها روم را تهدید می‌کردند، تساهل با دوناتیست‌ها دیگر به مصلحت نبود؛ پس پیروزی کاتولیک هم از جهت سیاسی و هم از منظر دینی در آفریقا یک ضرورت مهمی به حساب می‌آمد. انتصاب آگوستین به مقام اسقفی و راهیابی دوستان وی به مناصب بالای کلیسای نیز از عوامل مهم افول این نهضت بود. از سال ۳۹۹ به بعد آگوستین به مدت شش سال موضع‌گیری‌های بی‌وقفه‌ای علیه دوناتیست‌ها اتخاذ کرد. در سال ۴۰۱ میلادی مقابله با دوناتیست‌ها به خشونت گرایید، برای مثال کشیش دوناتیست را دستگیر، شکنجه و تحقیر کردند و به مدت ۱۲ روز در ملأعام در

قفس نگه داشتند تا اینکه کشیش دیگری که دوناتیست بود او را آزاد کرد. البته طرف مقابل هم به خشونت مشابهی علیه کاتولیک‌ها دست می‌زد. سرانجام در سال ۴۰۵ امپراتور هونوریوس^۵ فرمانی صادر (فرمان اتحاد) و دوناتیست‌ها را بدعت‌گذار اعلام کرد، قرار شد تمام دارایی‌های دوناتیست‌ها به کلیسای کاتولیک‌ها واگذار شود، همه خدمات و تجمعات دوناتیست‌ها ممنوع باشد، منازلی که آنها در آنجا ساکن هستند، مصادره شود، کشیش‌ها تبعید شوند، صاحبان املاکی که دوناتیست‌ها در آنجا خدماتی را ارائه می‌دهند، شلاق زده شوند. آنها حتی از عقد هرگونه قرارداد منع شدند. قضاتی که از صدور و اجرای احکام خودداری کنند، جریمه خواهند شد. گویا آگوستین در صدور برخی از بندهای این فرمان نقش داشت؛ چرا که هونوریوس معتقد بود چون دوناتیست‌ها به تعمید دوباره دست زده‌اند، به شعائر مسیحیت بی‌احترامی کرده‌اند، پس بدعت‌گذار هستند و باید بر اساس قوانین مربوط به مجازات بدعت‌گذاران با آنها برخورد کرد (Frend, 1952: 245, 246, 250, 257, 561, 264)

هرچند این سخت‌گیری‌ها و فرمان‌ها در کوتاه مدت ضربه مهلکی بر بدنه دوناتیسم بود، اما در بلند مدت چندان اثری نداشت. آنچه که مهم‌تر از همه به افول فرقه دامن زد، نگاه افراطی و تنگ‌نظری بزرگان آن بود. به مرور زمان دایره دیدگاه خالص سازی دوناتیست‌ها آنقدر تنگ‌تر شد که در بین خودشان نیز دچار اختلاف شدند و اقلیتی از اینها نه تنها کاتولیک‌ها بلکه اکثریت فرقه را نیز مومن نمی‌دانستند. این گروه اقلیت، به سبب اینکه در اطراف مناطق روستایی دوره‌گردی می‌کردند به دوره‌گردان^۶ معروف شدند. اینها به مناطق روستایی حمله‌ور می‌شدند، گدایی می‌کردند و خودشان را قهرمانان پروردگار می‌نامیدند، از طبقات بسیار پایین جامعه بودند، به کلیساهای کاتولیک‌ها هجوم می‌بردند و دست به قتل و غارت می‌زدند و با استناد به متی ۲۶: ۵۲ شمشیر به دست نمی‌گرفتند اما چماق‌های سنگینی داشتند که قربانیان را به قتل می‌رساندند. به مدت چهار سال در همه جا رعب و وحشت انداختند، این گروهک چنان عرصه را برهمگان تنگ کردند که حتی خود دوناتیست‌ها دست به دامان روم شدند تا آنها را سرکوب کنند. اینها کشاورزان و افرادی از طبقه پایین جامعه بودند و مدام دست به خودکشی می‌زدند تا شهید قلمداد شوند. خودشان را از بالای پرتگاه به پایین پرت می‌کردند، به داخل آتش می‌پریدند، در آب می‌پریدند و خودشان را مجاهدان خداوند می‌دانستند،

^۵ . Honorius

^۶ circumcellians

دست به قتل و غارت فراونی در آفریقا زدند و در هنگام انجام عملیات عمدتاً عبارت «متبارک باد نام خداوند متعال» را فریاد می‌کشیدند. برخلاف جریان اصلی دوناتیست‌ها که به سبب انگیزه‌های دینی از روم جدا شده بودند، این گروه گویا دغدغه سیاسی و اقتصادی داشتند (Decret, 2009: 104, 106, 111, 113-114; Benham, 1891: 341-342).

در این بحبوحه آورلیوس^۷ و آگوستین به ترتیب به اسقفی کارتاژ و هیپو رسیدند. اقدامات این دو شخص در افول نهضت نیز نقش بسزایی داشت؛ آنان برخلاف اوپتاتوس کوشیدند دوناتیست‌ها را نه به عنوان یک «فرقه» بلکه به منزله «بدعت‌گذار» معرفی کنند، در نتیجه قوانین دولتی ضد بدعت‌گذاران علیه آنان اعمال شد. از جمله آگوستین معتقد بود آنها به سبب تأکیدشان بر تعمیم دوباره بدعت‌گذار هستند و مشمول قانون امپراطور تئودوسیوس می‌شوند. افراط‌گری‌های دوره‌گردان نیز بهانه به دست آگوستین داد تا هونوریوس را متقاعد کند که علیه آنها دست به اقدام جدی بزند. (Frend, 1987: Vol. 4, 420-421) افزون‌بر این، آگوستین و آورلیوس از اختلافات درونی دوناتیست‌ها سوء استفاده کردند و موفق شدند دوناتیست‌ها را دشمنان امپراطوری روم معرفی کنند که در یکی از مهمترین ایالت‌های امپراطوری امنیت و ثبات حکومت را به چالش کشیده‌اند. در اواخر قرن چهارم میلادی، دوناتیست‌ها عمدتاً با مخالفان امپراطوری متحد می‌شدند و این به بدبینی امپراطوران دامن زد. اپتاتوس، آورلیوس و آگوستین از این رفتار دوناتیست‌ها بیشترین استفاده را برده و آنها را متهم به روم ستیزی کردند (Agustin, 1890: 499; Decret, 2009: 119, 122). در نهایت در سال ۴۰۵ میلادی هونوریوس امپراطور روم، دوناتیست‌ها را بدعت‌گذار اعلام کرد و دستور داد اموال آنها به نفع کلیسای کاتولیک مصادره شود و همچنین تمام فعالیت‌های آنان را ممنوع اعلام کرد اما چهار سال بعد فرمان تساهل صادر و تمام ممنوعیت‌های مربوط به دوناتیست‌ها را ملغی کرد (Whitehouse, 2016: 29, 31). سرانجام هونوریوس دستور تشکیل کنفرانسی را صادر کرد که در سال ۴۱۱ میلادی به منظور حل و فصل مناقشات کاتولیک‌ها و دوناتیست‌ها در کاتاژ تشکیل شد. او شخصی به نام فلاویوس مارسلینوس^۸ را مأمور برگزاری کنفرانس/شورا کرد، از آنجا که این شخص دوست صمیمی آگوستین بود، منصفانه بودن این شورا با شک و تردید مواجه است؛ وی همان شخصی

⁷ Aurelius

⁸ Flavius Marcellinus

است که آگوستین کتاب *شهر خدا* را تقدیم او کرد. به هر حال، دویست و هفتاد و نه اسقف دوناتیست و دویست و هشتاد و شش اسقف کاتولیک وارد شورا شدند. دوناتیست‌ها حتی در شورا هم اسقف‌های کاتولیک را مومن نمی‌دانستند؛ چرا که وقتی مارسلینوس از آنها درخواست کرد که جلوس کنند سرباز زدند و گفتند طبق کتاب مقدس نباید در بین کفار بنشینند. در روز سوم، آگوستین از جانب کاتولیک‌ها و پتیلیان^۹ از طرف دوناتیست‌ها به عنوان نمایندگان انتخاب شدند. مهمترین اعتراض کاتولیک‌ها این بود که دوناتیست‌ها خودشان را از بقیه مسیحیان جدا کرده‌اند، و این برخلاف خواسته مسیح است که بر اتحاد کلیسا تأکید داشت. در طرف مقابل، استدلال اصلی دوناتیست‌ها استناد به سخنی از رسولان بود که می‌گفتند خطاکاران را از خودتان برانید. آنان این اصل را به کائیسلیان و تمام طرفداران او در جهان مسیحیت اطلاق کردند. این دادگاه نمایشی به نفع کاتولیک‌ها تمام شد و در روز سوم مارسلینوس فعالیت دوناتیست‌ها را ممنوع اعلام و دستور مصادره اموال آنها را صادر کرد و حتی اعلام شد که هیچ کسی نباید به آنها پناه دهد و در نتیجه دوناتیست‌ها از هر نوع حقوق مدنی محروم شدند. امپراطور هونوریوس نیز بر اساس همین حکم مارسلینوس هرگونه فعالیت نهضت را ممنوع کرد و دستور داد تمام اموال، دارایی‌ها و مکان‌های عبادی آنها به نفع کاتولیک‌ها مصادره شود. هرچند بر اثر شورش‌هایی در سال ۴۱۳ میلادی مارسلینوس اعدام شد، اما سیاست سخت‌گیرانه علیه دوناتیست‌ها همچنان پابرجا ماند. در سده ششم میلادی بیزانس‌ها کنترل شمال آفریقا را به دست گرفتند و در این دوره دوناتیست‌ها به مثابه جنبش زیرزمینی کم و بیش به فعالیت خود ادامه دادند. در اواخر سده هفتم میلادی مسلمانان شمال آفریقا را به تصرف خود در آوردند و در نتیجه مسیحیت به‌طور اعم و دوناتیست‌ها به‌طور اخص از آنجا ناپدید شدند- (Whitehouse, 2016: 32) (Lloyd, 1880: 214, 216, 221; Frend, 1952: 275, 280, 281) 33. ژولیوس سه دلیل برای زوال دوناتیسم ذکر می‌کند: زهد و تقوای کلیسا که برای کاتولیک‌ها نوعی تفوق اخلاقی به ارمغان آورد. قدرت و توانایی کاتولیک‌ها به ویژه شخصیت کاریزماتیک آگوستین در مقایسه با دوناتیست‌ها و سرانجام، احکام سخت‌گیرانه هونوریوس (Lloyd, 1880: 222).

^۹ Petillian

نتیجه

مسیحیت پس از ورود به شمال آفریقا در سده دوم میلادی دچار انشقاق شد. مسیحیان آن منطقه به لحاظ دینی و عقیدتی نسبت به سایر قلمروهای روم باستان متعصب تر و افراطی تر بودند. شرایط بد اقتصادی و وضعیت فرهنگی آنجا احتمالاً در پیدایش چنین روحیه‌ای در میان مسیحیان موثر بود؛ به‌ویژه اینکه آفریقا از جهت معرفتی و فلسفی تقریباً بی‌بهره از مواهب تمدن‌های کهن مثل یونان و ایران باستان بود. همچنین ایمان‌گرایی محض و ترجیح ایمان کورکورانه بر تفکر و تعمق در مکتب آفریقا محیط مناسبی را برای رشد و گسترش دوناتیسم فراهم کرد. در هر صورت، مسیحیت در آفریقا در آغاز سده چهارم میلادی به سبب وقوع شکنجه‌های رومیان گرفتار تفرق شد. در آن سده طبق دستور امپراتور دیوکلتیانوس مسیحیان ملزم بودند علاوه بر اعلام وفاداری به امپراتور، متون مقدس خود را تحویل مقامات دهند و برای خدایان قربانی کنند. عده‌ای از مسیحیان در مقابل شکنجه مقاومت کردند و در این راه شهید شدند و تعدادی تسلیم شده و کتاب مقدس را تحویل دادند. بعد از پایان شکنجه در زمان کنستانتین، آن دسته که از خود مقاومت نشان داده و متحمل انواع و اقسام آزار و اذیت شده بودند، خودشان را مومن تر و خالص تر از دیگران قلمداد و اعلام کردند کلیسا فقط مختص شهدا، پاکان و قدیسان است و گنهکاران و به‌ویژه کسانی که در زمان شکنجه دچار لغزش شده‌اند هیچ جایی در کلیسا ندارند. آنها به سبب نوع نگاهی که به نجات داشتند، فقط خودشان را فرقه «ناجیه» و بقیه مسیحیان را گمراه و کافر دانستند. به همین سبب اعلام کردند تعمیم‌گسانی که لغزیده‌اند باطل است و باید تعمیم مجدد یابند. در مقابل، کاتولیک‌ها معتقد بودند کسانی که تحت اجبار دچار لغزش شده‌اند، کافر نیستند و نباید از کلیسا رانده شوند، نباید تعمیم دوباره یابند؛ چرا که ایمان امری قلبی است و به این سادگی از بین نمی‌رود و این اختلاف نظر، سرآغاز ظهور دوناتیسم بود. با این حال، دوناتیست‌ها از نظر الهیاتی هیچ تفاوتی با کاتولیک‌ها نداشتند؛ و به همین سبب پدران کلیسا به راحتی نمی‌توانستند آنها را محکوم کنند. اوپتاتوس آنها را «فرقه» خطاب و توصیه کرد که به آغوش کلیسا باز گردند و دست از تفرق بردارند. اما آگوستین از همان ابتدا آنها را «بدعت-گذار» نامید و خواستار اعمال اشد مجازات شد. از نظر کاتولیک‌ها، دوناتیست‌ها اتحاد کلیسا را به خطر انداخته‌اند و چون با تهییج طبقات پایین جامعه دست به شورش زده‌اند پس یکپارچگی و امنیت امپراطوری را نیز در معرض خطر قرار داده‌اند. بنابراین، آنها همانند آناباپتیست‌های سده شانزدهم میلادی هم از جانب دین (کاتولیک‌ها) و هم از سوی دولت (امپراتور) سرکوب شدند. نباید فراموش کرد که افراط‌گری و تنگ‌نظری عامل اصلی سقوط دوناتیست‌ها بود؛ به تعبیر اوپتاتوس آنها «کلیسای خود را باغ محصور می‌دانستند» و دیگران را خارج از این دایره تنگ نجات می‌دانستند و همین نگاه

تنگ‌نظرانه و محدود به نجات باعث پیدایش تفرق در میان خود دوناتیست‌ها نیز شد. بنابراین، فرمان‌های مهلک امپراتوران علیه این جریان، مواضع تند آگوستین، وضعیت بد اقتصادی آفریقا در کنار دیدگاه خود مومن پنداری دوناتیست‌ها باعث زوال این فرقه گشت. با وجود مجازات‌ها و سخت‌گیری‌ها، این فرقه تا ظهور اسلام دوام آورد و سپس خوارج در همان محیطی که ساتورن پرستی، احتمالاً زیلوت‌های یهودی و دوناتیست‌های افراطی رشد کرده بودند، گسترش یافت. بررسی ریشه‌های تفکرات تکفیری دوناتیست‌ها در بین خوارج و حتی گروه‌های تکفیری معاصر پژوهش جداگانه‌ای می‌طلبد. حتی نام دوناتوس (به معنای هدیه خداوند، هبة‌الله) و شیوه جنگیدن پیروان این فرقه شباهت‌هایی با گروهک‌های افراطی و تکفیری معاصر دارد.

منابع

اگریدی، جوان (۱۳۷۷)، مسیحیت و بدعت‌ها، ترجمه عبدالرحیم سلیمانی اردستانی، قم: موسسه فرهنگی طاها.

عبدی، ولی (۱۴۰۰)، *تقابل جریان رسمی مسیحیت با نهضت مونتانیوس*، «الهیات تطبیقی»، ۱۲ (۲۶)، دانشگاه اصفهان.

لین، تونی (۱۳۹۰)، *تاریخ تفکر مسیحی*، ترجمه روبرت آسریان، تهران: فرزانه.

مک گراث، آلیستر (۱۳۸۵)، *درآمدی بر الهیات مسیحی*، ترجمه عیسی دیباج، تهران: کتاب روشن.

مک گراث، آلیستر (۱۳۹۲)، *درسنامه الهیات مسیحی*، ترجمه بهروز حدادی، انتشارات ادیان و مذاهب.

References

- Addis, William (1924), "Donatists", *Catholic Dictionary*, London: Virtue Company.
- Augustin of Hippo (1890), *The Writings Against the Manichaeans and Against the Donatists*, Ed. By Schaff, Philip, and Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library.
- Bauer, Walter (1934), *Orthodoxy and Heresy in Earliest Christianity*, Tübingen.
- Benham, William (1891), "Donatists", *Dictionary of Religion*, London & Paris: Cassel Company.
- Cyprian (1922), *Select epistles of St. Cyprian*, Ed. By Sparrow Simpson, London Society for promoting Christian knowledge.
- Decret, François (2009), *Early Christianity in North Africa*, Cascade Books.
- Epiphanius of Salamis (1856), *Haereseologici*, Vol. 2, part 2, Language: Latin, Ancient Greek, Ed. By Oehler, Franz, Berlin.

- Frend, W.H (1952), *The Donatist Church: A Movement of Protest in Roman North Africa*, Oxford.
- Frend, W.H.C (1987), "Donatism", *Encyclopedia of Religion*, Ed. By Mircea Eliade, Macmillan publishing Company: New York.
- Gibbon, Edward (2001), *History of the Decline and fall of the Roman Empire*, Copyright © eBookMall, Inc.
- Harris, John Glynwr (1999), *Gnosticism: Beliefs and Practices*, Sussex Academic Press.
- Henry Blunt, John (1870), "Donatism", *Dictionary of Doctrinal and Historical Theology*, Rivingtons: Oxford and Cambridge.
- Lloyd, Julius (1880), *the North African Church*, London.
- Miles, Richard (2016), "The Scholarship of the Donatist Controversy", *the Donatist Schism: Controversy and Contexts*, Ed. By Richard Milles, Liverpool University Press.
- Moss, Candida (2016), "Martyr Veneration in Late Antique North Africa", *the Donatist Schism: Controversy and Contexts*, Ed. Richard Milles, Liverpool University Press.
- Robinson, James (1984), *the Nag Hamadi Library in English*, Second Edition, Brill: Leiden.
- Scott, C.A (1911), "Donatists", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Ed. By James Hastings, Edinburgh, Clark.
- Shaw, Brent (2011), *Sacred Violence: African Christians and Sectarian Hatred in the Age of Augustine*, Cambridge University Press.
- Whitehouse, John (2016), "The Course of the Donatist Schism in Late Roman North Africa", *the Donatist Schism: Controversy and Contexts*, Ed. Richard Milles, Liverpool University Press.
- Zachariou, Andreas P (2012), "Δονατιστές", *Great Orthodox Christian Encyclopedia [MOXE]*, Stratigikes Ekdoseis, Athens.
- Ευσεβίου, Καισαρείας (1982), *Απαντα Τα Εργα: Εις Τον Βιον Κωνσταντιανου*, Θεσσαλονικη.
- Κυρτατας, Δημητρης (2005), *Ο Χριστιανισμος και η Ρωμη*, Αθηνα.
- Πετροννια, Βασιλειου (1973), *Εκκλησιαστικη Ιστορια*, Αθηνα.
- Σωζομενου, Σαλαμανου Ερμειου (1995), *εκκλησιαστικης ιστοριας*, Edited by: Günther Christian Hansen, De Gruyter.
- Σωκρατους, Σχολαστικου (1853), *Εκκλησιαστικη Ιστορια*, Ed. By Robertus Hussey, Typographeo academic.